

І метушня була велика всюди.  
 Не диво, що ніхто не спостеріг,  
 Як каменяр один похилий пильно  
 Рубав мармор на статую велику.  
 Це Юлій Другий на своїм престолі,  
 В правиці хрест, в лівиці меч держить,  
 Тіяра папська на чолі вершиться.  
 Ніхто не був цікавий на роботу,  
 Всі метушилися заняті ділом.  
 Лиш папський блазень десь його добачив  
 І крикнув голосно зпоза людей:  
 Маестро Мікельанджельо, а як там  
 Іде робота, як смакує служба?  
 Бо я ось, бачте, полководцем став. —  
 Та Мікельанджельо і не споглянув,  
 Лише піднявся, піт обтер з чола  
 І пильно взявся знов за дужий молот.  
 Його лице було бліде й понуре.

1933.

*Жан Боммар*

## Під охороною Аллаха

Лелевр перебував в 1924. році в Сузаку, убогому сербському селі, недалеко від альбанського кордону.

Висівши над вечір з невеличкого потягу, запаскудженого блощицями, він наказав занести свою валізку до одинокі гостинниці під пишною назвою „Європейський готель“. Запобігливий до великого „франкського“ пана, господар скерував його до маленького столика, який був уміщений на чімсь подібнім до естради і був призначений для визначних подорожних. На обрусі, поплямленім товщом, Лелевр побачив бляшану тарілку й вилки з того самого металю. Накриття було доповнене складаним ножем та хустиною замість серветки. Він з апетитом зїв кілька галочок сіканого мяса, приправленого підливою з перцю, національної страви, що гармонійно називалась гуляш.

Тимчасом навколо великого хиткого стола на козлах з дванацятіро обідраних альбанців запихали рота пригорщами вареної кукурудзяної каші, спритно вилизуючи язиком свої брунатні худі лапи перед тим як знову всадити їх до загальної миски. Того вимагало виховання й охайність.

Задовольнивши перший голод, вони солідно гризли сиру цибулю, що уявляла десер, поглядаючи з цікавістю на чужоземного пана, як він кавалок за кавалком настролював на вилки мясо. Час від часу навколо стола кружляла пляшка; бесідники пили впрост з фляшки, беручи її полою свого вбрання, бо вона була слизька від товщу, яким вони її висмарували. Нарешті, витерши рішучо свої пальці об штани, почали з задоволенням крутити цигарки.

Для Лелєвра це мальовниче видовище було звичайним. Сотник інженерних військ, входячи в почот військового аташе, він подорожував багато по державі сербів, кроатів і словінців.

В Білгороді він уходив за дивака, не дуже світського. власника гарної колекції килимів, яку бажав шалено побільшити. Траплялось іноді, що гарна жінка, яка належала до дипломатичної кольонії, нерозважно запитувала: „Чи то можливо, капітане, що ви знаєте Ново Базарський Санджак? Що ви там робили?“ Відповідь Лелєвра була завжди та сама: „Пані, мені казали, що там були старовинні цікаві Піро... Я там знайшов два досить гарні ..“

Це пояснення задовольняло непосвячених. Інші не ставили ніколи капітанові подібних запитів. Вони знали, що пристрасні пошукування за килимами Сходу затягали часто Лелєвра в подорож вздовж кордонів мадярських, болгарських або альбанських та цю югославянський штаб допомагав йому. Він був таким чином частим звичайним гостем своїх сербських товаришів по фаху.

В цих вічних мандрівках, він іноді мав випадково цікаві зустрічі. Про одну з них, що йому трапилася в Сузаку, розповів він мені.

„Я кінчав обідати“ оповідав, „як увійшов до покою добродій, років пятидесяти, з гарною каштановатою бородою і блакитними очима. Був убраний в сірий шевйотний костюм, мав м'який капелюх і ніс в руках невеличку валізку.

Господар кинувся йому на зустріч і привітав його по сербськи: „Будь бажаним гостем під моїм дахом! Слава Ісусу Христу!“ Той трохи уклонився посміхаючись, промурмотів собі в бороду відповідь, якої я не дочув, і записав своє ім'я на реєстраційній картці. Потім його припровадили до естради.

Я скінчив свій обід. Не почуваячись до обов'язку заводити знайомство з ким небудь, я встав і попрямував до своєї кімнати, обмінявши уклоном з новим гостем.

Але на сходах, я згадав, що забув записати своє ім'я в реєстрі, повернувся і направив занедбане. При цьому прочитав ім'я подорожнього: Йосип Амбруаз, француз—продавець трикотажів. Земляк!

Я подивляв недоладну сміливість бідолахи, який мав надію збути свої ґрати в подібній стороні. Потім я влаштувався на ніч. Спав досить добре на стільці, поставленому посеред кімнати, на розстелених газетах, оточенім чотирма свічками, які мене блискуче освітлювали.

— До чорта! — перервав я, — це мені здається не дуже то комфортним! Чи не було ліжка в цій паскудній гостиниці?

— Якраз було ліжко, — відповів Лелевр. — Але, як завжди, там були тисячі блощиць.

Господарі готелю не піклуються про це аж ніяк: зі споконвічних часів людей цього краю їла ця гидота і теперішня генерація вже майже імунізована. Чулисть нашої західньої шкіри їм здається смішною; вони запевняють, що ми їмо мало паприки. Як послухати їх, то перець робить кров більш горячою і це не подобається блощицям!

Щоб не псувати собі шлунка, я волів провести ніч на стільці, посеред якнайбільшого квадрату з паперу зі свічками в чотирьох кутах. Ці малі сотворіння ненавидять світла.

Ранком, коли я зійшов пити білу каву, я зустрівся ніс до носа з трикотажним продавцем. Без сумніву він мусів довідатися від господаря, що я був француз.

— А може й французький офіцер? — зауважив я.

— Ні... Я був в цивільному. Французькі старшини закордоном мусять бути в цивільному... Це обов'язково.

— Що я подорожував для свого задоволення, то волів зазначати в книжці готелю якийнебудь фах. Не маючи можливості писати турист, я писав щонебудь: інженер наприклад.

— Чудово!

— Коротко кажучи, господар виявив тому добродієві мою національність і я не міг уникнути маленької розмови з земляком.

Ми стиснули руки, назвали свої прізвища, і кожний встромив ніс до своєї кави.

Я вже вам казав, що цей бородатий добродій мав блакитні очі. Якби ви приглянулись йому зблизька, то бוליб вражені виразом спокою, а навіть якоїсь ясності, яку вони надавали обличчю скорше веселому, ніж сумному. Вони мали погляд майже... дитячий. Один з тих дивних поглядів містично чистих, який відбивав радісний спокій і чистоту віруючої душі при першому причастію.

Ми говорили за незначні речі. Я спитав його трохи з іронією, чи добре йшла його справа в цьому краю. Мені видавалось, що з нього такий комівояжер, як з мене папа.

Він відповів: — Нічого собі, — досить добре — і ввічливо запитав мене, чи не дуже мене турбували блощиці.

Потім я почув, як він питав у господаря чисто сербською мовою, коли відходив потяг, вже не знаю, в якусь закинуту діру. Той відповів, що ранішній потяг реквірований для транспорту війська сприводу наскоку альбанських бандитів зза кордону і що пан Амбруаз може виїхати лише у вечорі.

Я бачив вираз досади на обличчі мого сусіда, який почав мовчки уважно пити свою каву.

Раптом він мені видався чортівськи підозрілим. Що робив тут цей таємничий добродій з досконалими манерами,

який, видно, досить довго блукав по Балканах і говорив по сербськи, як тубилець?

Він був маломовний, але я хотів потягнути його за язик. Я все був дуже цікавий.

Ми знаходилися біля кордону, а сербиж наші союзники і друзі.

Позатим, в околицях Сузаку будували фортецю...

— Ага — сказав я.

— Так, а я чекав на сербського товариша, якого пізнав в Солуні.

Тоді повстало у мене серйозне питання: чи цей, так званий комівояжер, не є часом шпигуном... Чим більше я давав йому говорити, чим більше я придивлявся до нього, тим більше я переконувався, що він не має нічого спільного з трикотажем!

— Може він теж розшукував килими? — спитав я з невинним виглядом.

— Я рішив, — продовжував Лелєвр, не моргнувши, — не дати виїхати цьому добродієві, не догадавшись, що було в нього під черепом, а принайменше у валізі хочби я мусів її йому вкрасти... Треба було обов'язково зясувати цю справу.

Я кінчав снідати, коли господар заявив мені, що мене просить старшина. Мій компаніон не звернув на це найменшої уваги; він намащував тартинку з таким виглядом, ніби нікуди не поспішав. Я пішов на зустріч своїй товаришеві, взяв його під руки і повів до своєї кімнати.

Там Миркович, після кількох увічливих слів, запропонував мені несподівану розривку. Він думав, що мене може зацікавити, подивитися, як будуть судити і карати альбанського бандита, якого схопили напередодні при однім звичайнім випадку на кордоні. Група, якою командував цей осібняк, покрала в ночі на хуторі худобу і досить мішків з кукурудзою. Вкрала, розуміється, потім, як забила всіх господарів і підпалила хатину.

Дикуна, про якого йде річ, якогось Дусс-Килла, схопили надбіглі жандарми в той момент, як він захищав відступ своїх.

Була одна цікава подробиця в цій історії: бандити, перед тим, як намагалися увести биків, повідпилювали їм роги. (Місцева раса має величезні роги.) Повстає питання — пощо?

Миркович запрошував мене на видовище суду та... виконання кари, яке без сумніву послідує. Я у всякому разі не міг відмовитись бути присутнім бодай на першій частині програми.

Раптом прийшла мені думка:

— Це буде прилюдний суд? — спитав я.

— Прилюдний і дуже людний, — підтвердив Миркович, — бо чим більше буде людей, тим більше будуть говорити, більш повчачим буде приклад!

— Гаразд, бо я маю тут земляка... Когось, кого я вважаю одним із моїх земляків...

— Добре, приведіть його!.. Навіть, якби то був журналіст, — додав він сміючись, — це ще ліпше! Він спричиниться до розголошення цього суду.

— Журналіст?.. Ні, напевно, ні. Правда, зустрічають цих панів з преси в місцях, де часто їх присутність не робить приємності... Але вони не носять бороди, є балакучі і, звичайно, кепсько ховають свою професію.

Якщо мій підозрілий був дійсно комівояжером, якому треба було забити час до вечора, він з захопленням прийме мою пропозицію. Не кожного дня є нагода бачити, як судять і карають бандитів; можна набратися сильних вражень і мати що потім оповідати при столі.

Якщо він прийме без захоплення або відмовиться... Слово чести, тоді це був або зовсім зблязований тип, або такий, якому видовище розстрілу не справляє особливої приємності. Ви може мені скажете, що майже всі однакові в цьому випадку... Так. Лише шпигунові це мусить смакувати менш, ніж кому іншому, так мені принаймні здається!

Миркович залишив мене і я зійшов запросити „пана Амбруаза“. Знайшов його, як він ходив вдовж і впоперек двора з руками, дивно зложеними на животі.

Він мене зустрів з усмішкою і всі мої підозріння розлетілися. Я ніколи не зустрічав, — ніколи, розумієте? такого щирого і симпатичного погляду. Слово чести, це був чарівник.

Але коли я переказав моє запрошення, він зупинився, вагаючись з напівприкритими очима. Знову мене охопило недовіря, може через те, що він розгублено пестив свою бороду. Я рішив донести на нього Мирковичеві; на всякий випадок оглянемо його валізу й папери.

— Цей бандит, пане, — альбанець? — запитав він.

— Правдивий альбанець! Називається Дусс-Калл, отаман незалежного племені Проклетісів. Це нецивілізовані дикуни, верховинці, які безліч разів нарушують кордон, вбиваючи та грабуючи в Сербській долині. Свого роду останні дикуни Європи.

— Останні дикуни Європи, — повторив він помалу, ніби з обуренням. — Охоче згоджуюсь, пане, і дуже вдячний. Це мене дуже цікавить. Я ніколи не був в Альбанії, — додав він спокійним тоном, якби в пояснення своєї цікавості.

Я залишився хвилинку як приголомшений. Потім байдужим тоном зауважив:

— Певно. Ви там ніколи не продате ні хусток, ні краваток!

Він посміхнувся і не відповів. Я не налягав. Я не дуже терпеливий і тому починав тратити свою холоднокровність. Правду кажучи мене просто чорти брали зі злости.

Проте час іти на суд.

Військовий суд радив у майже порожній столі. Трьох старшин, з яких він складався, сиділи на лавці. Селяни в коротких вишиваних камізельках, з червоним паском, в сірих штанах з широкою висячою матнею, переважали в ріжнотманітній публиці. Видно було тут і там жидів-продавців в європейських обідраних убраннях і альбанських пильщиків, яких можна було розпізнати по фетровій шапочці на голові і по їх білих штанах, стискаючих литки.

Ми, пан Амбруаз і я, сіли на снопах соломи напроти лавки, залишеної для обвинуваченого.

Брудна середина клуні з потрісканими стінами і розтріпанім конопляним дахом, який звисав над нашими головами, була освітлена промінем сонця, що проходив кріз віконце. Порох, здіймаючись від потоптаної соломи, робив його подібним до величезної золотої смуги.

Не пройшло й хвилини, як увійшов обвинувачений в супроводі двох жандармів і молодого старшини, його оборонця.

Якби його трохи вмити, то бувби гарним парубком. Як циган чорний, очі, як жар, закарлючений ніс, сміливо зігнутий, довгі вуса і розтріпане волосся, чорне, як вороняче крило. Був низького зросту і видавався кволим, нагадував нервову кітку, або худого вовка. В усякому разі дуже гарного дикого звіря.

Він оббігав очима публику з неприємною усмішкою. Нижня губа напухла і була розбита, певно при побиттю. Його руки були закуті в неімовірно величезних кайданах. То була музейна річ з двох масивних бранзолетів, зеднаних ланцюгом, що надавався скорше для путання слона. Він часто переводив плечима, рухом, який має піхота підчас війни, коли їй дошкулюють воші.

Не перестаючи оглядати одного за одним присутних, він слухав обвинувачення лейтенанта жандармерії, який його схопив. При ствердженню, що неможливо було відбити покрадену здобич, він задириливо реготався. Він дуже добре розумів по сербськи і як побачимо, добре й говорив. Бо піднявшись з лавки, він запротестував:

— Аллахом свідчусь! Це неправда! Він бреше як собака! Я стріляв зі своїх пістолів, але мені забракло набоїв. Інакше мене не взялиб! І я, Дусс-Калл, мавби о дві голови більше!

Його оборонець, втихомирюючи, нашіптував йому на вухо поради. Але він скреготів зубами, потрясав своїми оковами під той час, як сторожа штовхала його в боки кулаками. Він знову сів, кидаючи страшні погляди і обтер скрівавлені уста відвратною стороною долоні, брязкаючи ланцюгами.

Признаюся, що він мене цікавив, я захоплювався ним, як страшним звірем в зоологічному саді. Він не заспоко-

ївся, поки жандарм не ствердив, що обвинувачений дійсно був зраджений своїми пістолями.

Оборонець Дусс-Калла здвигнув плечима зі збентеженим виглядом. Він мав клієнта, якого тяжко було боронити.

Зрештою акт обвинувачення був страшний. Бандити, користаючись з безмісячної ночі, перейшли кордон, підпалили стодолу великого хутора і забили майже всіх, хто там жив: господаря, його жінку, доньку і двох хлопців 14 та 12 років. Цей останній встиг перед тим забити одного з бандитів з револьвера свого батька. Живим та цілим залишився лише конюх, який заховався в коморі та бачив, як бандити привязували мішки кукурудзи на спинах покрадених биків та як відпилювали їм роги.

Підчас цього тяжкого оповідання, підсудний мав тріумфуючий і призирилий вигляд.

Голова суду поставив йому кілька питань:

— Для чого ви відпилювали роги бикам?

Той усміхнувся, труснувши головою, але намовлений своїм оборонцем, зволив нарешті дати відповідь:

— З рогами вони не пройшлиб гірською стежкою.

Оборонець пояснив, що справа була в дуже вузькій гірській стежці, яка йшла виступом вздовж скелі.

Здвигнувши плечима, голова поставив слідуєче питання:

— Що вас наштотхнуло на такий жорстокий злочин? Маєте ви щось сказати в свою оборону?

— Минулої зими не випав сніг, — відповів Дусс-Калл чванливим тоном.

Знову оборонець взяв слово, і, щоб пояснити цю сибіліну фразу, сказав правдиву промову оборонця: — „Минула зима була дуже суха. Потік Лім, що тече через глибоке межигір'я, зрошував звичайно весною деякі пласкі й родючі діляниці, єдино можливі для обрібки в Проклятих Горах, де живуть Проклетіси. В цьому році він не виходив з берегів; не могло бути жадних жнив. Дусс-Калл, його клієнт, зробив цей напад на долину, щоб не дати вмерти своєму племені!“

Цей мотив насправду міг зворушити і він почав досить зручно його розвивати. Але голова перебив його:

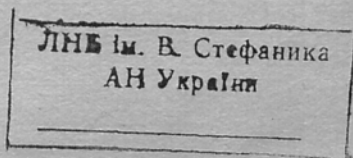
— Припустім, що були недобрі жнива і голод... Але Проклетіси повинні робити так, як інші їх земляки: переселитись. Завжди знайдеться для них праця в сербській долині.

Дусс-Калл випростувався, наче підштотхнутий пружиною:

— Проклетіси—вояки! — промовив він з призирством. — Вони не жебраки і не працюють як раби у сербської раї.

Його оборонець поспішив заговорити.

— Пане голово, — сказав він, — це був дійсно єдиний вихід, що залишився до вибору моему клієнтові. Та суд



мусить прийняти під увагу всю нехить, яку цей войовничий рід, нещасні рештки могутого племені, мусить відчувати до розпорошення своїх членів на вигнанні. Крім того Проклетіси мусульмани, їм тяжко вести своїх жінок у християнську сторону, якби добре там не приймали нещасних. Щоби не бачити своїх дітей, як вони жebraють вздовж дороги, мій клієнт у роспачі пішов на страшний злочин, який, я певен...

— Прошу пана, — перервав голова, — я власне хочу поставити питання обвинуваченому і бажавби, щоби він відповів мені сам...

— Дусс-Калл, чи ви жалуете, що вчинили такий злочин? Запитаний просто, голосом, в яким дзвеніла грозьба, обвинувачений підскочив:

— Я жалую, — голосно скрикнув він, — що мої пистолі завели мене, Дусс-Калла, сина Асса, зрадила моя зброя. Проклетіси, сини і внуки славетних вояків, я вас врятував від голоду... Я, Дусс-Калл, я був вояком і маю одинацять голів, з котрих дві взяв учора! Хай знають це Проклетіси, щоб переказати синам своїх синів... Одинацять!

Він вигукував по альбанськи на цей раз, повернувшись не до суду, а до натовпу: він знав, що там є вуха, щоби чути і що його останні слова дійдуть до земляків у Прокляті Гори...

Після хвилини остовпіння, голова, хоч і не розуміючи мови, наказав:

— Змусьте його мовчати!

Але під ударами прикладів, він продовжував гукати, боронячи як міг піднятими локтями обличчя.

— Одинацять голів, хай знають!..

Він одержав страшний удар в щелепи, похитнувся і з трудом промурмотів:

— Хай знають!

Ця сцена, признаюсь, мене зворушила. Я повернувся до свого компаніона, за якого зовсім забув. Він був блідий, з сльозами в очах. Тихим, скупленим тоном, він прошепотів:

— Нещасний! Він визнає свою віру!

Вражіння було дійсно таке. Хоч і недоречно було порівняння в цьому випадку, але негідник, який був перед нами „визнавав свою віру“, голосив свій заповіт, як колись християнські мученики кричали до натовпу: „Ми вмираємо за Христа!“

Одна лише думка промайнула мені як блискавиця:

„Він знає й по альбанськи“.

Це все було дивним; цей фальшивий комівояжер, начеб то француз, знав мову, яку, поза самими альбанцями, майже ніхто не знав. Мову, яка не має нічого спільного з ніякою іншою, на якій ніхто не пише. Мова, зрештою, якої вчать лише під принукою, з мусу. (Я її вивчив, бо мав дістати призначення до Тірани.)



Моя спроба удалась чудесно. Людина, перетурбована цим видовищем, зрадила себе з неухважності... Тепер я не дам йому втікти.

Я неясно чув, як голова суду засудив обвинуваченого на розстріл. Я не відводив очей від фальшивого „пана Амбруаза“. Він, здавалось, роздумував, спустивши очі.

По виголошенню присуду, він раптово встав і пішов до дверей. Я зробив те саме і слідував за ним на двадцять сантиметрів від його спини, стримуючи спокусу прилюдно схопити його за обшивку. Але він зупинився і став біля лутки дверей, щоб пропустити бандита, якого вели на шибеницю, усміхненого і призиристого. Я притулився до нього.

Нараз в той час як засуджений переступав поріг, я побачив виразно як він зробив маленький знак хреста над людиною, що йшла на смерть. Коли потрохи складете собі в душі певне переконання і коли воно нагло завалиться, мов хатка з карт, це на хвилину проґоломшує вас.

Отже „пан Амбруаз“ був священик, або точніше чернець. Королівство сербів, хорватів і словінців забороняє навчання католицьким орденам. У вищих школах знають, що є кількох рідко розсіяних Єзуїтів у краю, але замикають на це око, при умові, щоб вони ховалися.

Вони ховаються до того, що зрікаються правити Службу Божу в католицьких каплицях, які стрічають. Але всетаки вони роблять своє.

У великому місточку, де один з цих блукаючих зупинився вже на якийсь час, з'являлись потім дві жінки: звичайно старша і молодша; це були сестри, вислані в світ. Навколо них починають мити дітей, давати їм молоко без коров'ячого гною. Хворі приходять до них за порадами.

За рік з'являється дарова аптека, потім дитячі ясла, нарешті школа... Школа, в якій спочатку вчать дітей сербської мови, потім французької. Той, хто започаткував працю, вже давно зник; він попрямував до другої загубленої діри, де все треба творити наново.

Якраз одного з таких людей я й зустрів. Все для мене стало ясным, аж до того погляду включно, який мене вразив; погляд, який, як я пригадую собі тепер, я бачив у старих священиків і який означає супокій почуття, з'єднаний зі спокоєм сумління, аж до того незначного руху, який він робив перед собою, наче шукаючи машинально отвора широкого рукава...

Він вийшов з клуні і йшов великими кроками з зосередженим обличчям, з опущеними на рукав очима.

— Отче Амбруаз! — промовив я.

Він здригнувся, але побачивши мою усмішку, всміхнувся у свою чергу.

— Не зрадуйте мене, земляче!

Коли я розкрив уста, щоб йому відповісти, розлігся сухий тріск стрілів. Дусс Калл, син та внук вояків умер.

Ми простояли якійсь час мовчки. Мені здавалось, що о. Амбруаз конвульсійно стискає свої руки.

Хоч неприємно вражений цим присудом, я силкувався удавати байдужість.

— Одним негідником менше, пан-отче, — промовив я легким, але переконаним тоном. — Він не вкрав, уявіть собі!

— Безвинний! — скрикнув мій товариш здушеним голосом. Забили бідного невинного!

Я був так далекий від такої відповіді, що вона мене приголомшила:

— Та ну бо, о. Амбруаз, та ну! Таж він має на сумлінні одинацять вбивств. Навіть для людини цього типу це вже занадто.

— Пане, — відповів він більш спокійним тоном, — він невинен перед Богом. Остільки безвинний, як деякі людоїди, які їдять людське мясо, бо вони не мають їсти нічого іншого... Їм принесли насіння, їх навчили обробляти землю і людоїдство зникло!

Я признав йому деяку рацію, але уважав потрібним переініти розмову. Мені було тяжко бачити його так глибоко пригніченим.

Я признався йому в тому, що я старшина, додавши, що я такий інженер, як він продавець.

— Я трохи догадувався — відповів він.

„До чорта! Якби він знав, що я думав про нього“, подумав я.

— Правда? — спитав я з цікавістю.

— Боже мій, капітане. Сьогодні рано сербський старшина підійшов до вас, називаючи вас „мій дорогий товаришу“. Потім, ви маєте певну нерухомисть шиї, властиву тим, хто звичайно носить військовий ковчир. Нарешті ви машинально шукаєте з боку пояса, щоб зачепитись за нього великим пальцем..

Він скромно усміхався, ніби перепошуючи.

Трохи з прикрістю я нотував все старанно, щоб позбутися цього на будуче, коли буду цивілем. Потім я спробував довідатися дечого про нього. То було не так тяжко, як я боявся. Задоволений з можливости говорити вільно з своїм земляком, позбувшись свого фальшивого „я“, він розкрохмалівся.

Шматок за шматком, пізнавав я з його оповідання життя, повне чудесних пригод. Ця людина пройшла кріз Европу по волі своїх зверхників, як пушинка по волі вітру!

П'ять років в Англії. Він дуже схуд від чаю.

Десять років в Сізіку на берегах Мармурового моря. Жив виключно рибою, що його зробило майже гладким.

Десять років у великому циганському селі в Карпатах. Він скінчив тим, що отворив там аптеку, щоби лікувати дітей,

які дуже наплоджувались, але й мерли, як мухи. І школу, звичайно.

Він мені звірився, що мав велике горе: Цигани мають дуже своєрідну музику, капітане. Я зібрав велику кількість нот на їх теми, їх хроматичні гамми і т. д. Але якось стара жінка, що підогривала товщ у пічці, перевернула його в огонь. Хата, в якій я жив, згоріла, мої папери теж... Два роки моєї праці втрачено! Я мало що не плавав.

Проте це була праця, яка тишила мою амбіцію, хоч не мала ніякої духової вартости!

Пять років в Югославії... Він не говорив, що там робив, а я не питав його. Раптом він іронічно всміхнувся й спитав:

— Чи я задовольнив вашу цікавість, дорогий земляче, і чи маю право на рекомпенсату?

— Без сумніву, о. Амбруаз, — відповів я трохи ніяково. Чим можу вам служити?

— Скажіть мені, що ви знаєте про Альбанію. Цей край мене цікавить і я стараюсь довідатися, що там робиться. Але це дуже тяжко...

Він вказав на ланцюг біловатих гір на обрії.

Ми вийшли з села і опинились в полі. Сидючи біля нього на краю кукурудзяного поля, я сповнив те бажання. Великими рисами я намалював соціальне положення в Альбанії на півдні, приблизно католицькому, майже замиреному та зєданому під рукою начальника з начальників Ахмеда-Зогу, який мріяв про королівство. Покищо він тримався при владі з таким трудом як і Гуго Капет борючись з заздрістю великих феодалів: „Хто тебе зробив князем?“. — „Хто тебе зробив королем?“.

Потім перейшов до описання положення в північній Альбанії, якої кордони ми бачили на обрії. Нещасне населення було тут поділене на племена, клани і підклани, які називалися „прапорами“, вічно в боротьбі один з другими, а порозумівалися лише, коли творили чети для нападу на околичні сербські долини.

З політичної точки погляду вони не були ліпше організовані, як шкоти за часів Вальтер-Скота. Їх цивілізація була подібна до цивілізації червоноскірих, Сіуксів, Команчів та Чорноногих перед американським завойованням.

— Це войовнича раса, о. Амбруаз, яка утримала незалежність впродовж сто років не дивлячись на зусилля турецької імперії. Вони горді, чванливі, живляться абияк і надзвичайно відпорні на втому...

Край, в якому вони живуть перед вашими очима. Подивіться на ланцюг цих безплідних, лисих гір; ні одна дорога їх не перетинає. Це непоборима стіна, об яку завжди розбивається напад завойовників. Долина в якій ми оце знаходимось, була підлегла туркам впродовж віків, як і вся

решта Сербії, але ні одна експедиція не могла покорити альбанських верховинців. Цей безплідний край бачив загибель цілих Отоманських армій, ослаблених голодом, бо постання було неможливим.

У криївках Проклетісів, Шошісів та Троянців оспівують ще досі великі вчинки Скандер-Бека, який був дуже болючою колючкою в боці держави каліфа.

З незапам'ятних віків на них нападали безперестанку і вони жили виключно для війни. З 1919 року вони мають сусідами сербів, які залишили їх в спокою і ще досі вони до цього не звикли.

Це заборонений край, пан-отче... Всякого чужинця там забивають. Це пасмо гір є великим хінським муром, що колись захищав мешканців від нападу ворогів, а тепер відділює їх від цивілізованого світу...

Це справжні дикуни. Ви бачили тільки що зразок.

— Це сором, — зробив увагу мій компаньон, — що нації такби мовити цивілізовані толерують, як бідні неосвічені люди вмирають серед них з голоду.

— Ви помиляєтесь, о. Амбруаз, — сказав я сміючись. Всі подорожні, які пробували ввійти в контакт з цими людьми забиті.

— То не добре пробували!

Це твердження, зроблене спокійним рішучим тоном мене спантеличило. В той же час я був певний, що він має намір проникнути в гори.

Я мовчки простояв кілька секунд, потім спробував довести абсурдність такого пляну.

Він мені відповів з упертою, розброюючою лагідністю.

Я зрозумів, що він розглядав несподівану сцену на якій був через мене присутнім, як наказ Провидіння. Крім того добрий робітник мусить працювати там де було найбільше роботи, там де ще нічого не було створено.

— Подумайте, отче, повторював я, що ви будете мати діло навіть не з некультурними дикунами, але з дикими вояками, для яких ви будете чужинцем, ворогом... отже не сподівана звірина! Ви дістанете кулею без попередження.

— За допомогою Провидіння, я гадаю, що ні! зауважив він весело. Я дуже зворушений капітане, дуже зворушений зацікавленням, яке ви до мене виявили і одмічу цей день білим значком. Але моє рішення тверде. З поміччю Провидіння я матиму успіх... Я вже давно ношусь з цим проєктом... Для того я на всякий випадок і вивчився по альбанськи.

Я сплеснув руками:

— Отче, — сказав я, — мені чогось прийшла на пам'ять дивна але розумна пересторога наліплена в трамваях Ліля, мого рідного міста. Там написано великими літерами: „Як дуже небезпечно, суворо забороняється всі-

дати і висідати підчас бігу вагона", а нижче, літерами ще більшими: „Хто буде це робити, має всідати з правого боку, а висідати з лівого“.

Через те, о. Амбруаз, я вам кажу, що ваш плян є просто шалений. Але якщо ви завзялися, напишіть мені перед відїздом одно слівце до французького посольства в Білгороді, кабінет військового аташе. Я постараюсь роздобути вам „бесс“ — перепуск сусіднього начальника кордону... Це нічого не значить для інших, але всетаки!..

— Я вам дуже вдячний, капітане!

Господар готелю прибіг засапаний. Він шукав мого компаньона, щоби попередити, що товаровий потяг є на стації і що ним можна скористати для продовження подорожі.

Ми поспішно вернули до готелю. О. Амбруаз взяв свою валізку, подивився на мене ще раз своїми гарними блакитними очима й зник.

— Це був апостол, — закінчив Лелевр. Правдивий апостол... чистий ідеаліст. Навіть коли ви не поділяєте його поглядів, вас бадьорить зустріч з подібною людиною в цім наскрїзь матеріялістичнім світі.

Найцікавіше в цій справі те, що він таки досяг свого.

— Невже? сказав я...

— Так, і то якнайліпше...

— Я починав уже сумніватися, коли пронеслась чутка в посольстві, що в Скадарі розташувався монастир єзуїтів, редемптористів, або ассомпсїонистів, зрештою все одно. І йому удалося дістати підчас голоду ладунок муки від Армії Спасіння.. До речі це був надзвичайно шиковний гест з боку цієї останньої, ні?

Але переконалися я в успіху праці мого земляка лише в 1928 році. В цьому як раз році один великий бандит замирився з сербами. Я був присутнім при завершенню переговорів.

„До чого може довести любов до килимів“! подумав я.

— Я запитав його, продовжував Лелевр, чи не зустрічав він на своїй території бородатого чужинця, що говорив на його мові, і описав свого земляка.

Бандит відповів мені потакуючи.

— Мені здалось неймовірним, що йому не скрутили карку! Я підшукував м'якших виразів, щоби запитати Махмуда-Чорного, це було імя шановного сімдесятилітнього бандита, що був переді мною, — що він зробив з о. Амбруазом:

— Чи ти його примусив, Махмуде, заплатити тобі податок?

— Ні! Він мав на собі лише одну срібну коштовність, християнський амулет і трохи харчів! сказав він наївно. І цю коштовність він віддав мені. Він користувався моєю го-

стинністю протягом кількох днів, додав Махмуд з великою повагою, а потім захотілось йому вдатись на південь. Я вивчив його з довіреною людиною аж до мого сусіда Абдули, який відпровадив його до Шошисів, боючись, щоби з ним не трапилось нещастя... Це булаб лише помилка, бо хоч і невірний, він був святий для всякого правдивого. Він був під охороною Аллаха!

Сказавши це, він з гідністю постукав себе в чоло зігнутим вказуючим пальцем.

— От воно що! Все розяснювалось! Махмуд прийняв мого республіканця за божевільного.

Дівставшись цілком випадково живим і здоровим до цього знаменитого негідника, добрий отець не міг стриматись від бажання проповідувати любов до ближнього, забуття зневаг... Кажучи коротко, теорії, які здавались зовсім недоречними цим чистокровним альбанцем! Остільки недоречними, що вони не мали ніякісенького сумніву, щодо його умового стану: чужинець був божевільним!

А божевільні, кожен це знає, стоять під охороною Аллаха... Ніхто не наважиться робити їм зла!

Лелєвр запалив цигарку і пильно дивився, як догоряз його сірник.

— Охорона Аллаха! о. Амбруаз казав: допомога Провідіння... Ну щож... Мені здається, що він може похвалитись тим, що її отримав!...

(З французького перекл. Ю. Пирогова).

*Євген Чехович*

## Совітське кіно

Американські туристи, які тепер сотками відвідують Росію, описують на сторінках своїх газет найчастіше не економічний стан, лише історичні пам'ятки.

Приїхавши до Кремлю, дивуються насамперед дбайливості большевиків до пам'яток старомосковського деспотизму. Правда, кілька менш естетичних церков усунуено, але зате всі інші відновлені, відреставровані, а навіть скрізь видно чорні царські орли наново полякеровані. Цікаве зауважує один з туристів: „дивувала мене гордість, з якою вони показували чоботи Петра I. та всі речі що були зв'язані з пам'яттю деспота Івана Лютого“.

Француз Удар у своїх звітах з Петербурга (жовтень 1933), оповідає як скрізь на вулицях цього міста вітають його кінні та піші постаті російських царів і то не лише Петра I. та Катарини II., але й Александра III.

Чи жби це був націоналізм? — питалися француза в Європі. Так, відповів він, лише можливо, що й самі ро-